

22. *Фрейд З.* Психология масс и анализ человеческого “Я” / *З. Фрейд.* — М. : АСТ: АСТ: МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. — 189 с.
23. *Фромм Э.* Душа человека / *Эрих Фромм.* — М. : ООО “Издательство АСТ-ЛТД”, 1998. — 554 с.
24. *Хаттон П. Х.* Ханс-Георг Гадамер и герменевтика современной историографии // Хаттон П. Х. История как искусство памяти / *Патрик Х. Хаттон*; [пер. с англ. В. Ю. Быстрова, послесл. И. М. Савельева]. — СПб. : Владимир Даль, 2003. — С. 374-380.
25. *Яновський Ю.* Чотири шаблі // Яновський Ю. Чотири шаблі. Романи. Оповідання / *Юрій Яновський.* — К. : Дніпро, 1990. — С. 26-192.
26. *Naiman E.* Sex in public: The incarnation of early Soviet ideology / *Eric Naiman.* — Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1997. — 307 p.

Аннотация

Филатова Оксана. Концепт любви в дискурсе украинской романистики 1920-х годов

Статья посвящена анализу концепта любви в украинской романистике 1920-х годов. Рассматривается сексуальность как проявление имманентной человеческой природы, а также ее социальная нагрузка в эпоху раннего советского тоталитаризма.

Ключевые слова: роман, концепт, интерпретация, авторская концепция.

Summary

Filatova Oksana. The concept of love in the discourse of Ukrainian Romance philology 1920's.

In the article we resort to analysis of the concept of love in the controversial "co-existence" feminine / masculine" and comprehension of individual-author's reflection of invasion Another into erotic relations between two peoples.

Keywords: novel, author's model, sense dominants, an interpretation, intimate dialogue.

Сергій НЕСВІТ

асистент

Донецького національного університету

УДК 221.161.2-1 (082.2)

КОНЦЕПТ ДОЛІ У ПОЕЗІЇ В. СТУСА ПЕРІОДУ УВ'ЯЗНЕННЯ

Стаття присвячена проблемам інтерпретації поезії Василя Стуса. Основним у статті є осмислення концепту долі як випробування життєвої позиції і божественного дару, який є сам по собі нагородою.

Ключові слова: концепт, доля, ідеал, смерть, тема.

Очевидно, що творчість Василя Стуса сприймається і буде сприйматися в контексті усвідомлення того, що поет був в'язнем. Крім того, особливим контекстом постає факт загибелі поета у в'язниці, що дав підстави для надмірної героїзації його постаті, насамперед у дискурсі 1990-х років, коли суспільство потребувало нових кумирів у царині ідеології. Але вже тоді твереза критика відзначала, що у поезії «дисидента» В. Стуса немає виразного «дисидентства». До цих пір точаться дискусії про вписування митця до кола шістдесятників, точніше до дискурсу шістдесятництва, бо якраз із колом київських шістдесятників у нього проблем не було. Річ у тім, що поезія В. Стуса, насамперед періоду ув'язнення, є настільки герметично довершеною, що в жодному разі не дозволяє однозначності, а отже, її дуже важко використати задля задоволення нагальних політичних потреб. Хоча такі спроби, звичайно, триватимуть. Коли Марко Павлишин у праці «Канон та іконостас» (1997) зауважив: *«Канонічні автори в нашій культурі мають інший статус, аніж приватні особи»* [1, 17], – він, звичайно, мав рацію, відчувши нагальність вищезгаданої проблеми.

Нас цікавить насамперед ситуація усвідомлення поетом власного призначення, коли він перебував в екстремальних умовах тюремного і табірної існування. Саме поетичний, надзвичайно напружений («над проваллям») світ митця здатний розкрити тасмниці екзистенційних самопрочужань поета. Тема долі, традиційна в контексті гноблених режимом українських поетів, у В. Стуса сягає несподівано інших реєстрів: відбувається, по суті, діалог із Богом з приводу власного призначення, самовизначення, екзистенційної самоідентифікації.

Формування творчої особистості Василя Стуса у період ув'язнення набуло остаточної довершеності. Під час першого арешту, перебування під слідством у Києві, митець переосмислює своє життя, визначає пріоритети і спосіб життєіснування в нових умовах, які передбачили нелегкий вибір

остаточної безкомпромісності як єдино можливої форми морального спротиву. Час фатального для В. Стуса другого ув'язнення, у свою чергу, був підведенням підсумків, найвищих рівнів морального «кшталтування» (за К. Москальцем). Цілком очевидно, що роздуми про власну долю, призначеність життєвого шляху були одними із найболючіших способів самоусвідомлення, самотворення для поета.

Міркування про долю, свою роль у можливості зміни антилюдської за своєю суттю системи, в умовах тотальної денационалізації суспільства, звісно не виникають для В. Стуса знічев'я. Вже у період перших відомих спроб його листування з друзями знаходимо рефлексії митця з цього приводу. І чи не вперше тема власного призначення (а скоріше, приречення) виникає у листі до Богдана Гориня 1967 р., де мова йде про своє покоління тридцятирічних: *«Згага незробленого, лють перед неосягненим (ніби й неосягненим), нічні полюції натомість діянь – це наше»* [6, с. 44]. Помітна не лише емоційність висловлення автора листа, але і фіксація спільного протиіснування («наше»). На цьому етапі В. Стус усвідомлює себе як одиницю у ланці внутрішнього українського спротиву, шукає аналогій у світовій практиці протидії національному гнобленню і знаходить їх у Джеймса Джойса з його «Ірландією в серці». Прикметно, що у наведеній цитаті далі мова йде про загалом абстрактні, але поза тим сутнісно філософські речі: категорії відносності існування, екзистенційного прочування майбутніх страждань як даності. *«Ще: уяви собі предмет у русі. Предмет втрачено, скажімо, він згорів. Лишився тільки рух як пам'ять про предмет і туга предмета, грудний собачий щем перед місяцем. Ти пізнаєш у цьому нас?»* [Там само].

Згодом ця тема також залишається для нього актуальною, раз у раз виникаючи у вигляді зауважень про долю свого покоління, долю українських митців (зокрема також у літературно-критичних працях). Найкращим доказом цього є наукова розвідка поета про Павла Тичину «Феномен доби. Сходження на Голгофу слави». Досліджуючи феномен співця сонячних кларнетів, В. Стус дійшов до висновку про мистецьку долю, яка не завжди

обирається, а скоріше, призначається як дарунок чи покара згори. Особливо це стосується українських поетів: *«Специфіка українського митця в тому, що в кращому разі він змушений цю реальність нести на своїх плечах, а в гіршому, і значно частіше, – існувати всупереч реальності, в абсолютно забороненому для себе світі»* [4, с. 262]. Можна довго сперечатися про передбачення власної мистецької долі Василем Стусом, однак те завзяття, з яким він працював над критичною оцінкою феномену Тичини, у будь-якому разі визначило його естетичні, насамперед етичні орієнтири. Слід зазначити шире захоплення В. Стуса творчістю раннього П. Тичини: *«Материк власного болю, крику – чи не єдина твердь української поезії, що чи не від часів Шевченка була позбавлена своєї власної території»* [4, с. 264]. Саме цей «материк» згодом довелося обробляти поету в часи ув'язнення, а йшлося насамперед про існування власної території української поезії. Тому так гостро виступає митець проти поезії «неширих» (стаття «Най будем ширі...»), мається на увазі непрофесіоналізм і навіть безпорадність у поєднанні з байдужістю українських літераторів, сучасників поета. В. Стус вимушений констатувати очевидні речі, і ця констатація лише підкреслює загальну тенденцію занепаду поетичного слова: *«Поет мусить постійно враховувати рівень читача»* [4, с. 175]; *«Необхідного ступеня поетично-інтелектуальної насиченості багатьом нашим поетам іще слід досягти»* [4, с. 177] – ось роздуми поета над будучиною української поезії. І ця категоричність вповні виправдана не тільки власною творчістю, а й життям митця.

Дослідниця української філософської лірики Елеонора Соловей зауважує: *«Як приватна особа поет не має де дітися від своїх обставин, людських слабкостей, від свого роздратування чи зубного болю. Як поет, а надто як філософський поет, він мусить усе це здолати, вивищитись думкою над усім і над собою, – постійно цього прагне і врешті домагається – судити про життя як про долю і про себе як людину взагалі»* [2, с. 262]. Саме до такого споглядально-філософського ставлення до людського життя і

до самого себе поступово приходять В. Стус. Час поривань, активних вчинків, діянь, а не «нічних полюцій» – гвалтовно припинений. За ним прийшов, за висловом В. Стуса, що дав назву одній із найпоказовіших збірок поета, час творчості. На жаль, цей «інший» час став часом першого арешту.

Здається, що митець сам радіє можливості вільної творчості, однак маємо поетичні свідчення цілковитої розпуки, оскаженіння від страждання рідних, безвихідні апеляції до не менш безвихідного апарату системи. Творчість у цьому випадку стає для В. Стуса єдиним варіантом життєіснування, до речі, саме в цей час у лексичному колі словотворів поета з'являються ключові терміни, пов'язані з існуванням «на межі»: *«самособоюнаповнення», «смертеіснування й життєсмерть»*. Час творчості – це насамперед час роздумів над власною долею, над долею рідної землі, як би пафосно це не звучало, час осягнень і прощань, час переходу в інший, тепер уже суто мистецький, божественний вимір. У листах до рідних цього періоду чітко виокреслюються орієнтири власного існування, внутрішньої території болю: *«Потойбік – ось концентр відчуття і – постійний ракурс»* [5, с. 15], – пише поет у листі до дружини 15.02.1973 р.. Або таке, наступного року: *«Але поза межами – теж, я б сказав, достобіса цікавого. Шкода тільки, що тяжко вириватися – з усіма бебехами – в цей позамежний простір (правда, ще тяжче не вириватися)»* [5, с. 95].

Найбільшою мірою роздуми з приводу самовизначення знаходять відбиття у поетичних творах, епістолярії періоду ув'язнення. Слід зауважити, що розуміння власного життєвого шляху, який йому судилося подолати, усвідомлення свого призначення не відбувалося для митця однозначно. Існують два амбівалентні способи такого усвідомлення: від палкого протесту проти свавілля долі, гвалтовної наруги над особистим життям – до медитативно-спокійного прийняття її як даності.

Щодо першого ставлення, то воно викликане абсолютно нормальним бажанням людини задовольняти звичайні потреби у спілкуванні з рідними, можливість брати активну участь у громадському і мистецькому житті.

В. Стус інтуїтивно відчуває всю неможливість повернення до «нормального» життя, бо він уже за гранню, поза межами, тому з жалем констатує: *«Не пускають мури. Надто вже грубезні / і швидше вб'ють, ніж пускають. / Швидше – вб'ють»* [3, с. 43]. Розпачу, болю, скаженіння поет має вдосталь, але йому вдається утримуватися на грані, з гіркотою фіксує свої сумні життєві реалії. *«А все ж – нестерпна безневинна кара. / Хоч ти сказись. Хоч ти збожеволій»* [3, с. 48], – так завершується програмовий вірш «Оце твоє народження нове...», де поет намагається досягнути нові умови свого, вже іншого, існування.

Розпач проривається характерними смертними мотивами (*«Наді мною синє віко неба...»*, *«Ще кілька літ – і увірветься в'язь...»*, *«Як хочеться – вмерти!..»*), де одним із найуживаніших епітетів постає «нестерпний», як наприклад: *«О, ти еси тепер довіку вільний / в нестерпному своєму все бутті»* [3, с. 56]. Єдине, що рятує поета, служить непевним містком між страшною реальністю і не менш химерним «нормальним» життям, є його духовний зв'язок з родиною: батьки, дружина, син. З ними він спілкується швидше духовно, ніж реально-епістолярно, однак присутність цього рятівного кола відчувається досить сильно. Особливо це стосується матері, чий образ виникає як уособлення останнього прихистку, вічно живої надії: *«За пагорбом доли – / снігів сніговиця, / завія дороги, / кушпелиця шалу, / а матірні руки, / осклілим світанням / піднесли над світом, / шукають навпомац / синівське привиддя...»* [3, с. 72]. Або в іншому вірші: *«Тоді згадай: десь за стома морями, / десь на край світу мати є твоя / і ламле руки, ставши коло брами. / А позад неї – вічна течія»* [3, с. 73].

Ще одною характерною рисою «смертеіснування» поета є стан напівмарення, сну, де спогади стають надто реальними, перетворюючись в іншу, не менш реальну за об'єктивну, дійсність. Наприклад, у вірші «Наснилося, з розлуки наверхлося...» маємо спогад про родинний відпочинок на Прип'яті, тужливу згадку про малого сина. А бувають і інші видіння, скажімо, образ Алли Горської як уособлення втрачених українських ілюзій і

нагадування про непростенність людських гріхів, тягар сумління і неможливості повернення до минулого: *«Прости. Не вистояли ми, / малі для власного розп'яття. / Але не спосилай прокляття, / хоч за державними дверми»* [3, с. 76]. Дружина, Валентина Попелюх у дівочтві, стає для митця богоподібним символом любові, скорботи, життя як надії, світла материнства. Не дивно, що цей образ набуває своєрідної змістової невизначеності, коли неможливо зрозуміти, до кого звертається поет: до дружини, Батьківщини, матері? Адже, по суті, це концентрований образ Благодаті, втраченого раю, паленого пекельним вогнем жорстокого режиму, образ незнищеної любові, Христових ран. І хоча В. Стус не вдається до суто християнської символіки, спосіб його світовідчуття питома християнський. Так, наприклад, поезія *«Мені зоря сіяла нині вранці...»* – ніщо інше як молитовне осяяння, відкриття божественної сутті Всесвіту, самовіднайдення і самоозначення.

Інша ситуація зі сприйняттям долі як такої, що належить людині від Бога. І тут ключовими моментами постає сприйняття свого життєвого шляху як покарання чи як дарунку. Те й інше знаходить своє відбиття у творчості ув'язненого поета, однак надалі більшою мірою він немовби продовжує відсторонюватися від буденних явищ світу, сприймаючи свій статус у ракурсі покликаною до найвищої мети, до подолання найвищих шаблів страждання, що відпущене людині Богом саме для того, щоб вона могла стати людиною. Таким чином, поступово стає домінуючим мотив прийняття долі як найбільшого дарунку. Найкращим зразком такого Стусівського світобачення служить поезія *«Сховатися од долі – не судилось...»*, де від констатації жахливих випробувань (*«Ударив грім – і зразу шкереберть / пішло життя...»*), які випали не тільки на власну долю, але і на долю близьких, митець приходить до, здавалося б, несподіваного висновку (*«Ти подолала, доле, слава Богу»*), який, однак, виглядає цілком логічним у зв'язку з фінальним акордом (*«На хижім вітрі чезне й ниций страх»*).

Не можна сказати, що усвідомлення власного призначення В. Стусом проходило своєрідну еволюцію від заперечення до прийняття як даності випробувань, що випали на його долю. Амбівалентне ставлення до кризової ситуації, в яку потрапив митець, наявне вже з перших табірних записів. Всюди ми натрапляємо на фіксацію Божої покари як дарунку («*Сподоб мене, Боже, високого краху!*» [3, с. 28], – звучить уже в першому вірші збірки «Палімпсести» або пригадати гордий виклик нескореного з поезії «Церква святої Ірини...»: «*Здрастуй, бідо моя чорна, / здрастуй страсна моя путь*» [3, с. 33]).

Чи не найкраще В. Стус пояснив свою позицію сприйняття власної долі у листі до сина вже під час свого другого, фатального, ув'язнення: «*Це – доля, а не перевага, не претензія на щось. Доля, для якої так тісно – на землі, доля, якій часто-густо – просто немає місця на цій землі. Тому люди виростають не за покликом долі, живуть не за її велінням, а – без неї (як вийде, як буде – тобто буду такий, як усі, а решта – то химерики; потім же виявляється, що химерики якраз і були моїми питомими ознаками, у химериках – усе ім'я людини, її окресленість, її жива суть* [Підкреслення авторське]. *Спільне – то мертве; живе – то індивідуальне). Доля – то велике слово*» [5, с. 385]. Власне, таке усвідомлення свого Богом даного шляху врешті-решт подало для митця надійний ґрунт спокійного, зосередженого, очудненого існування нарівні з Божественним провидінням. Останні листи поета підтверджують той незнаний рівень самопрощання, самоосягнення, якого він так прагнув у складні часи творчо-життєвих пошуків. На жаль, збірка «Птах душі», очевидно, не буде знайдена, хоча вона могла б остаточно прояснити шляхи внутрішньої еволюції поета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павлишин М. Канон та іконостас: літературно-критичні статті / М. Павлишин. – К. : Час, 1997. – 447 с.

2. *Соловей Е.* Українська філософська лірика: навч. посібник із спецкурсу / *Е. Соловей.* – К. : Юніверс, 1999. – 368 с.
3. *Стус В.* Твори у 4-х томах, 6 книгах. Том 3. Книга 1. Палімпсести / *В. Стус.* – Львів : Просвіта, 1999. – 486 с.
4. *Стус В.* Твори у 4-х томах, 6 книгах. Том 4. Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита / *В. Стус.* – Львів : Просвіта, 1994. – 545 с.
5. *Стус В.* Твори у 4-х томах, 6 книгах. Том 6 (додатковий). Книга 1. Листи до рідних / *В. Стус.* – Львів : Просвіта, 1997. – 495 с.
6. *Стус В.* Твори у 4-х томах, 6 книгах. Том 6 (додатковий). Книга 2. Листи до друзів та знайомих / *В. Стус.* – Львів : Просвіта, 1997. – 262 с.

Анотація

Сергей Несвит Концепт судьбы в поэзии Василя Стуса периода заключения

Статья посвящена проблемам интерпретации поэзий Василя Стуса. Центром исследования является вопрос понимания концепта судьбы как испытания жизненной позиции и божественного дара, который является сам по себе наградой. Статья опирается на эпистолярный и произведения поэта последних лет его жизни.

Ключевые слова: концепт, судьба, идеал, смерть, тема.

Summary

Serhii Nesvit. The concept of fate in the poetry of Vasyl Stus period of imprisonment

This article is devoted to the problems of interpretation of poetry by Vasyl Stus. The focus of research is the question of understanding the concept of fate as the trial of one viewpoint, and as God's gift, which is awareness itself. The study is based on the epistolary, poetic works of the artist's last years of his life.

Key words: concept, destiny, ideal, death, topic.